

Wojciech Krawczuk

ORCID: 0000-0001-9191-9415

Archiwum Narodowe w Krakowie

Militarne wątki w dziejach folwarku Turzonowskiego nad Prądnikiem w epoce nowożytnej

**Military threads in the history of the Turzonowski folwark by the
River Prądnik during the early modern period**

SŁOWA KLUCZOWE: Kraków, plany, epoka nowożytna

KEY WORDS: Krakow, maps, early modern period

ABSTRAKT: W artykule wskazano dalsze możliwe kierunki badań dotyczące terenów folwarków miejskich Krakowa, zwłaszcza w aspekcie nowożytnych działań militarnych. Przeanalizowano kilka nowożytnych planów, nieznanych lub słabo zbadanych. Teren folwarków był wykorzystywany przez stulecia jako dogodne miejsce stacjonowania wojsk, począwszy od XVI w.

ABSTRACT: The article indicates potential research options concerning the areas of Krakow's folwarks, especially in terms of early modern military activities. A few early modern plans, unknown or poorly-researched, have been analysed. The land of folwarks was used for centuries as a convenient place for stationing armies, starting from the 16th century.

Obszar na północny wschód od Kleparza po wieś Piaski i Rakowice zajmowały w epoce nowożytnej cztery wielkie folwarki: najbardziej wysunięty na zachód Montelupowski, Celarowski, Fryzerowski oraz Turzonowski nad samym Prądnikiem¹. Dziś ślady istnienia folwarku Turzonowskiego uległy

¹ Jacek Laberschek, *Kraków i okolice w drugiej połowie XVI w.*, [w:] *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku, cz. 2: Komentarz*,

zatarciu. Obenien tereny zajmuje w części dzielnica Warszawskie, cmentarz Rakowicki, Olsza. Gruntownej zmianie uległy też stosunki wodne, szczególnie znaczenie miał w tym aspekcie potop szwedzki, gdy oblegający Kraków Szwedzi zdecydowali o zamknięciu dawnego biegu Prądnika i przesunięciu głównego nurtu na wschód.

Szerokie, niezabudowane przestrzenie folwarków niedaleko miasta i bliskość wody tworzyły dogodne warunki dla stacjonowania wojsk. Często zajmowały je oddziały wrogie, oblegające ówczesną stolicę Polski.

Stało się tak w październiku 1587 r., gdy pod Krakowem stanęły wojska arcyksięcia Maksymiliana Habsburga, pretendenta do polskiej korony. Zapobiegliwy kanclerz Jan Zamoyski dowodzący obroną miasta polecił spalić wieś Prądnik. Skuteczny ostrzał z dział szybko zmusił arcyksięcia do wycofania się z terenu folwarków miejskich na wschód². Późniejszy szturm arcyksięcia na Kraków miał wprowadzić miejsce od zachodu, od przedmieścia Garbary, lecz teren folwarków miejskich nie raz jeszcze stawał się ważnym obszarem działań oblężniczych.

Historia powtórzyła się jesienią 1655 r., gdy pod Krakowem zjawily się wojska Karola X Gustawa. Oblężenie trwało długo, Szwedzi koncentrowali swe wysiłki na atakach od południa, od Stradomia i od wschodu, gdzie działania skupione były na Bramie Mikołajskiej oraz Bramie Nowej przy ulicy Siennej³.

Rozłożenie obozu szwedzkiego znane jest z różnych źródeł, przy czym szczególnie istotne są ryciny ukazujące oblężenie miasta⁴. Na panoramicz-

indeksy, red. Henryk Rutkowski, Warszawa 2008, s. 136. Nazwy folwarków ulegały częstym zmianom, Jerzy Wyrozumski, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 18, 171, 235; Mateusz Niemiec, *Królewski folwark w Rakowicach*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Kraków” 2018, z. 36, s. 9–30.

² Kazimierz Lepszy, *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiljana (1587)*, Kraków 1929, s. 43, 50–51.

³ Tadeusz Nowak, *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 19 X 1655*, [w:] *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. Jan Wimmer, Warszawa 1973, s. 225–229.

⁴ Samuel Pufendorf, *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa, króla Szwecji*, tłum., oprac., wstęp Wojciech Krawczuk, Warszawa 2013, aneks: *Ilustracje do siedmiu ksiąg Samuela Pufendorfa*, wstęp i rycina 16; *Atlas Historyczny miast polskich*, red. Roman Czaja, t. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, red. Zdzisław Noga, Kraków 2007, s. 40, plan 1.3.

nym widoku Erika Jönssona Dahlberga Kraków pokazany został od wschodu, a punktem, z jakiego patrzymy, są okolice dzisiejszego Ronda Mogilskiego. Z lewej strony, południowej, widok zamknięty jest Krzemionkami, z prawej, północnej, sięga Kleparza. Mury i baszty w dużej części przesłonięte są dymami prochowymi. Taki wybór punktu obserwacji nie był przypadkowy, w dolnej części ryciny ukazano bowiem namioty wielkiego obozu szwedzkiego, ustawione w równych rzędach od Dąbia nad Wisłą, gdzie znajdowała się przeprawa, aż poza nurt Prądnika. Centralnie zaznaczono wydzielony obóz królewski, mniej więcej na wprost Bram Mikołajskiej i Nowej, głównego kierunku ataku. Właśnie teren folwarku Turzonowskiego jest ukazany jako granica szwedzkiego obozu.

Problemem związanym z oceną widoków i planów miast Dahlberga jest ich wiarygodność. Gdy sam rysował z natury, rysunki są precyzyjne, wręcz fotograficznie dokładne. Natomiast równie często w jego pracach pojawiają się widoki o zaburzonych fragmentach, będące kompilacją rozmaitych obrazów. Gdy Dahlberg nie był świadkiem wydarzeń, przygotowując widoki czy plany, opierał się na rozlicznych źródłach, poszukiwał relacji świadków, zbierał szkice. Akurat omawiany widok Krakowa stanowi ten drugi przypadek – artysta nie brał udziału w oblężeniu Krakowa. Widok ten nie jest oceniany wysoko, jeżeli chodzi o realistyczne oddanie wyglądu miasta, z kolei plan jest bardziej precyzyjny⁵.

W takich właśnie przypadkach niezwykle istotne jest zidentyfikowanie źródeł, w tym ikonograficznych, które stanowiły punkt wyjścia dla planu czy widoku. Odkrycie dokonane przez Karola Łopateckiego w szwedzkim Riksarkivet, w dziale Krigshandlingar, uzupełnia naszą wiedzę o szwedzkim oblężeniu i pracach Dahlberga. Źródło to zostało niedawno opublikowane⁶.

Szkicowy plan ukazuje Kraków i Kazimierz w zarysie, z zaznaczonymi tylko najważniejszymi budynkami. Z krótkich notek wynika, że został on sporządzony współcześnie, może nawet podczas oblężenia? Niewątpliwie najciekawszymi elementami planu są dobrze rozrysowane aprosze, most pontonowy na Wiśle i zarys obozu szwedzkiego w postaci prostokąta. Tak jak na rycinie Dahlberga rozciąga się on bardzo szeroko – od Wisły, sięga-

⁵ Arne Stade, *Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs krigshistoria*, Carl Gustaf Studier t. 4, Kristianstad 1967.

⁶ Karol Łopatecki, Wojciech Krawczuk, *Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej*, *Z dziejów Kartografii* t. 24, Warszawa 2022, s. 559–584.

jąc poza północny brzeg Prądnika. Z dużym prawdopodobieństwem uznać można, że był to jeden z planów służących artyście jako podstawa do skonstruowania obrazu miasta w obłężeniu.

Szwedzi pojawili się znowu pod Krakowem pod koniec lipca 1702 r., na czele armii stał król Karol XII, przy czym tym razem miasto zostało opanowane szybko. Następne miesiące były dla mieszczan bardzo ciężkie, zapłacić musieli ogromne kontrybucje, spłonął zamek na Wawelu. Chyba jedynym jaśniejszym akcentem wynikającym z tej okupacji było powstanie wspaniałego, dokładnego planu Krakowa i okolic, datowanego wprawdzie na 1704 r., lecz przedstawiającego sytuację i obóz szwedzki z 1702 r.⁷

Dla Karola XII najazd na Polskę stanowił też podróż w przeszłość. Król był znawcą historii, zwłaszcza dziejów niedawnych, miejsc ważnych dla jego przodków. Gdy odwiedził pole bitwy warszawskiej z 1656 r., przywołał z pamięci dzieło Samuela Pufendorfa i opowiedział ze szczegółami swemu otoczeniu o miejscach stacjonowania oddziałów⁸. Nie dziwi więc, że rozstawienie wojsk szwedzkich pod Krakowem było prawie takie samo jak pół wieku wcześniej. Tym razem jednak, dzięki wspomnianemu planowi, mamy dokładniejsze informacje o ich rozłożeniu. Właśnie teren folwarku Turzowskiego, mniej więcej po obu stronach dzisiejszej ulicy Rakowickiej, był miejscem koncentracji wojsk. Stacjonowały tu regimenty Uppland, Kalmar, Västmanland, regiment przyboczny, a także Skåne i Småland.

Dzieje folwarków pod Krakowem wymagają z pewnością pogłębionych badań. Ciekawym wątkiem mogą okazać się też słabo rozpoznane tzw. „mapy pruskie”, tworzone przez pruskie służby inżynierskie podczas okupacji Krakowa w 1794 r., przechowywane w Berlinie.

Aktualnie tereny te, wielokrotnie przez stulecia wykorzystywane przez służby wojskowe, stają się znowu obecne w tkance miasta. Właśnie tu funkcjonuje od lat Muzeum Armii Krajowej im. generała Emila Fieldorfa „Nila”, od niedawna główną siedzibę ma Archiwum Narodowe w Krakowie, a także Muzeum Fotografii.

⁷ Wojciech Krawczuk, *Szwedzki plan Krakowa z roku 1704 – potrzeby edytorskie*, [w:] *Edytorstwo źródeł – różne drogi – wspólny cel*, red. Adam Perłakowski, Kraków 2017, s. 87–95.

⁸ Frans G. Bengtsson, *Karl XII: s levnad*, Trondhjem 1992, s. 171.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Atlas Historyczny miast polskich*. Red. Roman Czaja. T. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*. Red. Zdzisław Noga. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2007.
- Bengtsson Frans G.: *Karl XII: s levnad*. Trondhjem: Månepocket, 1992.
- Krawczuk Wojciech: *Szwedzki plan Krakowa z roku 1704 – potrzeby edytorskie*. W: *Edytorstwo źródeł – różne drogi – wspólny cel*. Red. Adam Perłakowski. Kraków: Historia Jagellonica, 2017, s. 87–95.
- Laberschek Jacek: *Kraków i okolice w drugiej połowie XVI w.* W: *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku. Cz. 2: Komentarz, indeksy*. Red. Henryk Rutkowski. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008, s. 130–150.
- Lepszy Kazimierz: *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiljana (1587)*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historji i Zabytków Krakowa, 1929.
- Łopatecki Karol, Krawczuk Wojciech: *Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej*. Z *Dziejów Kartografii* t. 24. Warszawa: Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk, 2022, s. 559–584.
- Niemiec Mateusz: *Królewski folwark w Rakowicach*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Kraków” 2018, z. 36, s. 9–30.
- Nowak Tadeusz: *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 19 X 1655*. W: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*. Red. Jan Wimmer. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1973, s. 207–258.
- Pufendorf Samuel: *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa, króla Szwecji*. Tłum., oprac., wstęp Wojciech Krawczuk. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013.
- Stade Arne: *Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs krigshistoria*. Carl Gustaf Studier t. 4. Kristianstad: Militärhistoriska Förlaget, 1967.
- Wyrozumski Jerzy: *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.

AUTOR: Wojciech Krawczuk – prof. dr hab., Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie; zainteresowania badawcze: archiwistyka, kancelaria królewska, dzieje Szwecji; e-mail: wkrawczuk@ank.gov.pl

AUTHOR: prof. dr hab., Institute of History of Jagiellonian University, director of the National Archives in Krakow; research interests: archival studies, royal chancellery, Swedish history; e-mail: wkrawczuk@ank.gov.pl